

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ψημμένος Ιορδάνης και Σκαμνάκης Χριστόφορος, 2008, *Οικιακή εργασία των μεταναστών και κοινωνική προστασία: η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης.

Τα ζητήματα της προνοιακής διαχείρισης ευπαθών πληθυσμιακών ομάδων βρίσκονται προγραμματικά στον πυρήνα των πολιτικών αντιμετώπισης της κοινωνικής πολιτικής. Ειδικότερα, το ζήτημα της μετανάστευσης, όπως αυτό αναδύεται στη σύγχρονη μορφή του, δηλαδή μετά την κατάρρευση του ύστερου σοσιαλιστικού μοντέλου και τη γενικευμένη απορρύθμιση του κράτους πρόνοιας με την επάνοδο του νεοφιλελεύθερου προτάγματος στην Ευρώπη και τις καινοφανείς εργασιακές σχέσεις, αποτελεί ένα από τα πλέον πολυσήμα διακυβεύματα τόσο για τις επίσημες πολιτικές και γραφειοκρατικές αρχές πρόνοιας, όσο και για την αντίστοιχη κοινωνική, πολιτική, νομική και οικονομική θεωρία που επιθυμεί να το προσεγγίσει.

Στις έρευνες εκείνες που επιχειρούν να αναδείξουν τις ύστερες

διαστάσεις του θέματος δύναται να προστεθεί η πρόσφατη κοινωνιολογική μελέτη των Ιορδάνη Ψημμένου και Χριστόφορου Σκαμνάκη, με την οποία οι συγγραφείς εξετάζουν τη σχέση των μεταναστών –από την Αλβανία και την Ουκρανία που εργάζονται στην Ελλάδα ως οικιακές εργάτριες– με τα εγχώρια συστήματα εργασίας και πρόνοιας.

Στόχος της προκειμένης μελέτης είναι η ανάδειξη της κοινωνιολογικής διάστασης της αγοράς εργασίας και της κοινωνικής προστασίας. Πρόθεση των συγγραφέων είναι να χρησιμοποιήσουν την κοινωνιολογική παράδοση της μικροπροσέγγισης για να παρουσιάσουν το πώς η αγορά εργασίας και η κοινωνική προστασία ως κοινωνικοί χώροι δεν δύνανται να είναι αυθύπαρκτοι, ούτε η φύση τους να χαρακτηρίζεται μόνο από τους αριθμούς και τα ποσοτικά στοιχεία που μας

παρέχουν οι μακρο-αναλύσεις. Τουναντίον, όπως κάθε κοινωνικός χώρος¹, έτσι και εκείνες κατασκευάζονται κυρίως διαμέσου των κοινωνικών σχέσεων που παράγονται, διαλέγονται και αναπαράγονται εντός τους.

Μέσω αυτής της προοπτικής αναδεικνύεται και το κεντρικό ερώτημα το οποίο η εν λόγω εργασία έρχεται να θέσει και να μελετήσει: πώς επηρεάζεται η ένταξη των μεταναστριών στην χώρα υποδοχής από την ίδια τη φύση της εργασίας τους και το σύστημα πρόνοιας που τις περιβάλλει και πώς διαμορφώνεται η κοινωνική τους ενσωμάτωση από το αξιακό σύστημα πολιτιστικών προτύπων και την ιδιόζουσα ηθική της εργασίας που αναπτύσσουν. Προσπαθώντας να απαντήσουν στο ερευνητικό ερώτημα –διαμέσου των αφηγήσεων ζωής από την πλευρά των μεταναστριών και των συνεντεύξεων από μέρους των εργαζομένων σε φορείς παροχής πρόνοιας– οι συγγραφείς εντοπίζουν και κατασκευάζουν κοινωνιολογικά το πρόβλημα, το οποίο δύναται να συμπυκνωθεί στην ύπαρξη της λεγόμενης «προνοιακής περιθωριοποίησης» (welfare marginalization).²

Αυτό το είδος περιθωριοποίησης, το οποίο χαρακτηρίζει τις μετανάστριες της έρευνας, διαφέρει από άλλες μορφές ώθησης πληθυσμιακών ομάδων στο περιθώριο, καθώς προέρχεται από τους ίδιους τους μηχανισμούς ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η ζωή στο περιθώριο εντοπίζεται εδώ ως προϊόν του τρόπου με τον οποίο διεξάγεται η ένταξη και η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστριών μέσα από τη σχέση τους με τις αγορές εργασίας και τους φορείς πρόνοιας. Σχέση που έχει ως παράλληλο αποτέλεσμα οι ίδιοι οι τρόποι ζωής στο περιθώριο και το σύστημα αξιών που διαμορφώνουν οι μετανάστριες πάνω στην εργασία και την πρόνοια να προκαλούν εν συνεχεία και την κοινωνική αναπαραγωγή αυτής της περιθωριοποίησης.

Το αρχικό μέρος του βιβλίου, υπό τον τίτλο «Ο θεωρητικός προβληματισμός» αφιερώνεται στην αποσαφήνιση των αιτιών, οι οποίες οδήγησαν τους γράφοντες στην συγκεκριμένη μελέτη. Εκεί, δίνεται εξαιρετής η εικόνα ότι η έρευνα δεν διεξήχθη εξ αφορομής μόνο της σημερινής κοινωνικής πραγματικότητας περί του προβλήματος που διακρίνει τον μεταναστευτικό πλη-

1. Simmel G., 2004, «Κοινωνιολογία του χώρου», στο Σπ. Γάγκας και Κ. Καλφόπουλος (επιμ.), *Ολ. Σταθάτου (μτφρ.), Περιπλάνηση και Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 143-169.

2. Psimmenos I., 2007, «Work culture and migrant women's welfare marginalization», *The Greek Review of Social Research Special issue, «Gender and Migration: Aspects of Social Integration and Social Policy»*, vol. 124, pp. 9-33.

θυσμό, αλλά και βάσει των ιστορικών συνεχειών και ασυνεχειών που εντοπίζονται από την εγχώρια και διεθνή βιβλιογραφική παράδοση σε ό,τι αφορά στις σχέσεις που αναπτύσσονται και τις δομές που καθιερώνονται πάνω στα ζητήματα των προνοιακών πρακτικών και των χρηστών τους, ειδικότερα όταν οι τελευταίοι είναι γυναίκες που έχουν ως απασχόληση την οικιακή υπηρεσία και προσωπική φροντίδα (κεφ. 2, 3).

Αυτό που κατά κύριο λόγο εντοπίζεται στα κεφάλαια που συνθέτουν το προκείμενο μέρος είναι ότι οι μετανάστριες που απασχολούνται στην οικιακή εργασία σήμερα αποτελούν ένα ιδιαίτερο εργατικό δυναμικό με το δικό του ξεχωριστό αξιακό σύστημα πολιτιστικών, οικονομικών και κοινωνικών αντιλήψεων και προσδοκιών. Ένα αξιακό σύστημα το οποίο, αφενός, καθορίζεται εν πολλοίς από τη μορφή της εργασίας τους και από τις σχέσεις που εκείνες αναπτύσσουν με τους φορείς κοινωνικής προστασίας και, αφετέρου, καταλήγει προϊόντος του χρόνου και να επαναπροσδιορίζει τις σχέσεις αυτές, καθώς παγιώνεται και αναπαράγεται. Εξίσου σημαντική διαπίστωση, στην ίδια ενότητα, αποτελεί ο βιβλιογραφικός εντοπισμός ότι η παραπάνω εικόνα δεν αποτελεί αποκλειστικό προίον της σύγχρονης πραγματικότητας. Αντιθέτως, έρχεται μέσα

από κοινωνικοϊστορικές ζυμώσεις και προοπτικές, που εκκινούν τουλάχιστον στα προκαπιταλιστικά στάδια ανάπτυξης όπου κυριαρχεί το μοντέλο του υπηρετικού προσωπικού, οι οποίες αναπαρήγαγαν μέσα στο χρόνο τις κοινωνικές ανισότητες πληθυσμών με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: γυναίκες (μετανάστριες και μη), εργαζόμενες σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα που έχουν σχέση με την οικιακή φροντίδα (κεφ. 2).

Το θεωρητικό μέρος ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των πρόσφατων ρυθμίσεων στη μεταναστευτική πολιτική που διενεργούνται υπό το πρίσμα του εκσυγχρονιστικού μοντέλου ανάπτυξης και αφορούν στην αναδιαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων των μεταναστριών, όπως και στη σχέση τους με την πρόνοια (κεφ. 3). Βιβλιογραφικά, η βασικότερη κριτική που ασκείται σε αυτό το νέο πολιτικό πρότυπο διαχείρισης του ζητήματος έγκειται στην ελλειμματική υπόσταση των μέτρων που στην πράξη λαμβάνονται, στην αποσπασματικότητα με την οποία αυτά εκπληρώνονται, αλλά και στον ελεγκτικό ρόλο τον οποίο έπαιξε, κατά το μάλλον ή ήττον, το κράτος πρόνοιας στην πρόσφατη ιστορία του. Κοινή ανησυχία των βασικών θεωρητικών υποθέσεων των συγγραφέων, στην πρώτη αυτή ενότητα, δείχνει να αποτελεί το γεγονός ότι ενώ βιβλιογραφικά εντοπίζεται η σημασία

που έχουν οι κοινωνικές σχέσεις και αντιλήψεις πάνω στην κατασκευή της αγοράς εργασίας και του συστήματος πρόνοιας, εντούτοις η αξία αυτής της μικρο-προσέγγισης εΐθισται να παραβλέπεται εξαιτίας της έμφασης που συνήθως δίνεται στην εξέταση των θεσμικών-γραφειοκρατικών δομών σε μακρο-επίπεδα ανάλυσης.

Το δεύτερο μέρος, «Η εμπειρική διερεύνηση» του ζητήματος, αποτελείται αρχικά από την μεθοδολογική και πρακτική παρουσίαση του σχεδιασμού της έρευνας (κεφ. 4) και των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των μεταναστριών οικιακών εργατριών που συμμετείχαν σε αυτή (κεφ. 5). Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι αφηγήσεις των τελευταίων με βάση τον οδηγό συνέντευξης που αφορά στα τρία υπό εξέταση προνοιακά ζητούμενα: Κοινωνική ασφάλιση, νοσοκομειακή περίθαλψη και προσχολική φροντίδα (κεφ. 6, 7, 8). Η έρευνα ολοκληρώνεται με μια σύντομη εισαγωγή πάνω στη σημασία των άτυπων πρακτικών του συστήματος κοινωνικής πολιτικής (κεφ. 9) και με την παρουσίαση των συνεντεύξεων των εργαζομένων στους φορείς των τριών αυτών κλάδων παροχής πρόνοιας (κεφ. 10, 11, 12).

Όσον αφορά στις μετανάστριες, βασικός στόχος της έρευνας είναι η ανάδειξη εκείνων των μικρο-χαρακτηριστικών που προσ-

διορίζουν τη σχέση τους με την κοινωνική προστασία και διαμορφώνουν τις αντιλήψεις τους για αυτήν. Καθοριστικός παράγοντας φαίνεται να είναι η ίδια η φύση της αγοράς εργασίας. Οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες (εξωτερικές και εσωτερικές) εγκλωβίζονται σε αυτήν την άτυπη και χαμηλού κύρους απασχόληση, καθώς η τελευταία σταδιακά μετατρέπεται σε κανόνα επιβίωσης και, ως εκ τούτου, οι αντιλήψεις τους για την επίσημη και εκτός παραοικονομίας ασφάλιση και προστασία διακατέχονται από την έννοια του μη απαραίτητου ή ακόμα και του οικονομικά μη συμφέροντος. Επιπροσθέτως, η κατασκευή των πολιτισμικών και εργασιακών πτυχών που διαμορφώνουν την ποιότητα και το μέγεθος της πρόσβασης, τόσο σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης όσο και στο ευρύτερο κράτος (ασφάλιση, νοσοκομειακή περίθαλψη), κάνουν την τελευταία να φαντάζει αποτρεπτική, στην καθημερινή και πρακτική της διάσταση (κεφ. 6, 7). Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην παιδική φροντίδα (φύλαξη και εκπαίδευση) τόσο πάνω στις διαδικασίες της προσβασιμότητας των παιδιών σε σχέση με τη φύση της εργασίας των μητέρων μεταναστριών, όσο και σε ό,τι αφορά στις προοπτικές αυτών των παιδιών στη χώρα υποδοχής (κεφ. 8), καθώς το τελευταίο στοιχείο αποτελεί βασικό παράγο-

να για τις μορφές που μπορεί να πάρει στο μέλλον η κοινωνική ανα- παραγωγή του φαινομένου.

Από την άλλη, οι απόψεις των εργαζομένων στους αντίστοιχους υπό έρευνα φορείς φέρνουν στο φως τη διάσταση της συμβολής των άτυπων πρακτικών στον τρόπο που ασκείται πραγματικά η κοινωνική πολιτική. Άτυπες πρακτικές που διαμορφώνουν οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα των εργαζομένων στους κοινωνικούς φορείς και έχουν ως αποτέλεσμα την αποδόμηση της λεγόμενης «γραμμής άμυνας», δηλαδή της επίσημης προγραμματικής ισότητας και κοινωφελείας που τα προνοιακά κέντρα ασφάλισης, υγείας και προσχολικής φροντίδας θεσμικά εκπροσωπούν (κεφ. 10, 11, 12).

Η ουσιαστική συνεισφορά της παρούσας έρευνας έγκειται στην επικαιροποίηση της αναγκαιότητας επαναπροσδιορισμού των βασικών ζητημάτων της κοινωνικής πολιτικής μέσα από την κοινωνιολογική οπτική. Με τον τρόπο αυτό φέρνει στο φως μια ομάδα παραμέτρων, που συχνά αφήνεται σήμερα πλήρως στο θεωρητικό και ερευνητικό περιθώριο και αφορά στη σημασία των σχέσεων, των συμπεριφορών και των αντιλήψεων στην πραγματική λειτουργία των σχέσεων εργασίας και πρόνοιας. Οι

μεγάλες θεωρητικές αφαιρέσεις και τα μακρο-μοντέλα (κοινωνιολογικά, πολιτικά, νομικά ή οικονομικά) μπορεί να προσφέρουν μια γενικευμένη εικόνα για τον τρόπο που ασκείται η κοινωνική πολιτική ενός κράτους και για τα αποτελέσματα της άσκησης αυτής, ωστόσο η παράμετρος του ιδεολογικού συστήματος αξιών ενέχει εξίσου σημαντική διαμορφωτική ιδιότητα που συχνά παραβλέπεται.

Ο τρόπος με τον οποίο οι αντιλήψεις και οι αξίες διενεργούν στην ουσιαστική διαμόρφωση μιας κοινωνικής σχέσης έχει σημειωθεί τόσο από τους κλασικούς της κοινωνιολογίας (Marx, Weber, Durkheim και ιδίως από τον Simmel ο οποίος την «εισάγει»), όσο και από μεταγενέστερες σχολές όπως η Σχολή του Σικάγο ή ακόμα και από τις πιο πρόσφατες (κονστрукτιβιστική και φαινομενολογική προσέγγιση). Η ουσία αυτών των αναλύσεων βρίσκεται στον εντοπισμό εκείνων των μικρο-στοιχείων της καθημερινότητας, των αντιλήψεων και των σχέσεων που δείχνουν γιατί, θεσμικά ή παραδοσιακά, δομημένες αρχές και λειτουργίες, όπως οι προνοιακές, αδυνατούν να φτάσουν το επίπεδο των προγραμματικών τους στόχων. Ειδική μνεία στο σημείο αυτό αξίζει η τοποθέτηση του Oscar Lewis,³

3. Harvey L. D., 1996, «The culture of poverty: An Ideological Analysis», *Sociological Perspectives*, vol. 39, no 4, pp. 465-495.

ο οποίος επιχειρώντας τη δεκαετία του 1960 να απαντήσει στο ερώτημα «πώς καταφέρνουν οι φτωχοί να ζουν τις ζωές τους», αναπτύσσει τη θεωρία περί της «κουλτούρας της φτώχειας». Σύμφωνα με αυτήν, το αξιακό σύστημα των περιθωριακών, η κουλτούρα τους, είναι μια κοινωνική κατασκευή επιβίωσης, που ξεκινά ως ένας θετικός μηχανισμός προσαρμογής τους στις καταστάσεις της καθημερινότητας και, περνώντας από γενιά σε γενιά, προκαλεί την κοινωνική αναπαραγωγή του. Πρόκειται για μια κουλτούρα που σχηματίζεται, σύμφωνα με τον Lewis, σε συνθήκες ραγδαίων αλλαγών της κοινωνικής στρωμάτωσης ή έντονης μεταναστευτικής ροής ανθρώπων στις πόλεις και δομείται διαμέσου των εξής παραμέτρων καθημερινής επιβίωσης: οικονομία του μεροκάματου, ευκαιριακή εργασία και ανεργία – παράμετροι που και η υπό παρουσίαση μελέτη θέτει στην πρώτη γραμμή ανάλυσης του φαινομένου της περιθωριοποίησης των μεταναστριών σήμερα.

Η πρόσβαση στην πρόνοια προγραμματικά «είναι για όλους» και τα γενικευμένα μοντέλα ανάλυσης της κοινωνικής πολιτικής δείχνουν ότι ταυτόχρονα «όλοι επιθυμούν» να γίνουν χρήστες της. Ωστόσο, η προσέγγιση που αναλύεται εδώ μας δείχνει πως αν μελετηθούν οι αντιλήψεις και οι

σχέσεις που διαμεσολαβούνται ώστε να ασκηθεί κοινωνική πολιτική, τότε θα διαπιστωθούν τα εξής: α) οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες, επιθυμώντας το σίγουρο και γρήγορο κέρδος για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της ημέρας και υφιστάμενες άνισες διακρίσεις από τους φορείς πρόνοιας, αδυνατούν να ενστερνιστούν την αναγκαιότητα της νόμιμης και τυπικής εργασίας με ό,τι αυτή προνοιακά περιλαμβάνει, συνεχίζοντας να αναζητούν την επιβίωση στις αγορές των άτυπων επαγγελμάτων, και β) οι φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής με τον περιοριστικό τους χαρακτήρα που δεν εμπεριέχει προτάσεις για τα άτυπα επαγγέλματα και διαμέσου των απόψεων των εργαζομένων τους που διακατέχονται από προκαταλήψεις και στερεότυπα για τους μετανάστες και αναπτύσσουν, ηθελήμενα ή μη, μια τάση ετικετοποίησης των χρηστών, περιορίζουν την ουσιαστική πρόσβαση. Αυτοί είναι οι δύο βασικοί παράγοντες που διαμορφώνουν την έννοια της «προνοιακής περιθωριοποίησης», καθώς μέσα από την μικρο-προσέγγιση του φαινομένου γίνεται φανερό πως η ίδια η αγορά εργασίας και η ίδια η πρόνοια, οι κεντρικότεροι δηλαδή μηχανισμοί ένταξης των μεταναστών, διαμορφώνουν τις περιθωριακές τους αντιλήψεις, με τον τρόπο που πραγματικά διεξάγο-

νται σε καθημερινό επίπεδο ανθρώπινων σχέσεων και προκαλούν κατ' ουσία τη μη ένταξη τους.

Εν κατακλείδι, το βιβλίο των Ψημμένου και Σκαμνάκη έρχεται στην Ελλάδα του σήμερα για να υπενθυμίσει ότι η κοινωνιολογική προσέγγιση μπορεί να αναδειξει πώς και γιατί ακόμα και οι πιο κραταιές κοινωνικές ή κρατικές διεργασίες, καθώς διαμεσολαβούνται από τον ανθρώπινο παράγοντα στην καθημερινή τους πρακτική υπόσταση, διαμορφώνονται, πέρα από τους νόμους και τους

θεσμούς που προγραμματικά τις διέπουν. Έρχεται να υπενθυμίσει την κεντρική κοινωνιολογική διαπίστωση ότι, όταν απουσιάζει από τη μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας η παράμετρος των κοινωνικών σχέσεων, αφήνεται μια εικόνα ανολοκλήρωτη.

Αριστείδης Ν. Ασπρούλης

Κοινωνιολόγος

ΜΑ Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Παντείου Πανεπιστημίου